

OD ISTOG PISCA:

Prozraci

Prozraci 2

Dorćol

SVETLANA
VELMAR-JANKOVIĆ
—∞—
VRAČAR

Priredio
Žarko Rošulj

■ Laguna ■

Copyright © 2016, Đorđe Protić i Žarko Rošulj
Copyright © ovog izdanja 2016, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

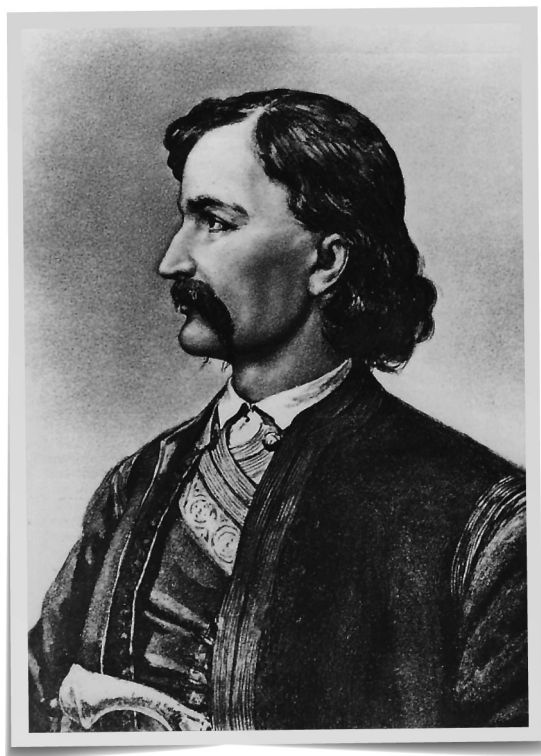
© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

VRAČAR

Sadržaj

Ulica Molerova	9
Vračar	87
Ulica Kolarčeva	123
<i>Napomena priređivača</i>	<i>161</i>
<i>Biografija Svetlane Velmar-Janković</i>	<i>163</i>

ULICA
—∞—
MOLEROVA

Jedino Moler, od svih Karađorđevih vojvoda i od svih Miloševih žrtava, ima dve senke i dva glasa.

Prva mu se mota ulicom koja je njoj i posvećena, Molerovom, ali u promicanju Vračarom često stigne i do hrama Svetom Savi, sada u gradnji na nekadašnjem Vračarskom brdu, prostoru gde su čistine neba najpreglednije. Onda se vraća, pošto pređe ulicu ruskog vojskovođe, maršala Tolbuhina¹, opet u Molerovu, na njen početak. U razgovoru sa samim sobom penje se ka Njegoševoj gde se Molerova, pre desetak godina presečena naseljem novih kuća, savija i oko tih kuća i oko gustog drveća između njih, starog i mladog, oko travnjaka i kratkih stepeništa, iskrzanih dečjom igrom. Tu, u tom zakriljenom, nekako prikrivenom predahu od zelenila i svetlosti senka šapuće sa lišćem i travama a možda i sa Kočom Kapetanom, čija ulica dodiruje ovaj

¹ U sadašnje vreme, na početku XXI veka, ova se ulica ponovo zove Makenzijeva.

mali park sa druge strane. Taj se šapat, kao nit, uliva u vazdušno i svetlosno predivo pa klizi, preko Njegoševe, dalje Molerovom, sve oštrije usečenom između zgrada. Na preseku Molerove i Ulice Proleterskih brigada koja se nekada zvala i Ulica knjeginje Perside i Krunska², šapat kao da se pojačava u dodiru sa pamćenjem ove ulice, a zatim se Molerova, nekako stisnutija, pustija, izoštrjenih a zatamnjenih senki, spušta ka Bulevaru revolucije³ i uliva u Bulevar, smračena, kod čuvene kafane *Domovina*. (Samo kod nas, valjda, postoje kafane sa takvim imenom.)

Druga senka u kasnu noć ili pred zoru, a nekad i u samo podne ako je crno, tumara od zapuštene Kule Nebojše preko Donjogradskog bulevara, kroz Donji ka Gornjem kalemegdanskom gradu, starim i iskidanim kamenitim stepenicama i zapuštenom strmom stazom pored crkve Ružice i obnovljene kapele Svete Petke, sve do Kosturnice vojnika palih u odbrani Beograda u Prvom svetskom ratu. I ona šapuće: njen je šapat taman kao da dopire iz tmina u neistraženim, zatrpanim lagumima Donjeg grada i rezak kao huj vetrova nad Ušćem Save u Dunav, kao onaj gust preplitaj prošlih vremena sa sadašnjim u prostoru oko drevne Dizdareve kule i oko novog, nepotpisanog spomenika Despotu Stefanu, Mitrićevog. Na tom zaravnjenom delu Gornjeg grada, između Dizdareve kule i Pobjednika, nad kojim se stiču i jednače, pod oblacima, pod vetrovima, pod nebesima, sva vremena, Molerova senka kruži, dugo, u molitvi,

² Sada se ulica ponovo zove Krunska.

³ Danas, 2004, to je opet Bulevar kralja Aleksandra (Obrenovića V).

pa nestaje. Nije čudno ni što tu kruži ni što se moli: izgleda da su baš na taj zaravnjeni prostor bili izbacili, pre više od sto sedamdeset godina, u jedno pre podne prvih dana maja 1816, Turci, ljudi Marašlije Ali-paše leš vojvode Petra Nikolajevića Molera, udavljenog, valjda čuvenim svilenim gajtanom, tog jutra. Vojvodino telo bilo je izbačeno na ljut i vruć kamen samo u gaćama, zadignutih nogavica.

Malobrojni srpski živalj, isteran iz svojih kuća da se uveri u tu smrt i da je posvedoči, gledao je u muku. A smrt je spojila dva toka Molerovog života o kojima šapću uporno, evo već vekovima, i uzaludno jer ih niko ne čuje, njegove dve senke.

Dok promiče vračarskim ulicama prva senka vidi sebe kao dečaka Petra od oca Nikole i iz kuće Neškovića u Babinoj Luci, nedaleko od Valjeva, koji prvi put, u jesen 1787. godine opaža, sav u čudu, da u njemu u isti čas govore dva različita glasa. Tada je bio oktobar, doba između Miholjdana i Svetog Luke kad su podneva još meka od zlatnog ozarenja, od paperja što lebdi, od crvenkastog lišća što se otpušta bez šušnja a kad su večeri sve duže, mraznije i tamnije, čak i pod ozvezdanim svodom.

Prolazili su trenuci ranog popodneva, dečak i njegov otac su bili u dvorištu, u poslu, jer se zima bližila a sasvim se bio primakao i praznik, krsna slava Neškovića, Sveti Luka. Znali su da će te godine gostiju sigurno biti više no ikad, jer će dolaziti koliko da čestitaju slavu

toliko i da se vide sa dečakovim stricem Ruvimom, sveštenikom koji je postao hadžija.

Otkako se pre dve godine vratio, mršav a sav svetao iznutra, stišan a sav hitar, sa putovanja do Jerusalima i do Hristovog groba, oko Hadži-Ruvima, arhimandrita u crkvi u Bogovađi, jednako se okupljao svet. Dečak je posmatrao kako se jaki i krupni ljudi, prave ljudine, zbijaju oko mršavog, još neostarelog hadžije, čije su reči bile blage od promišljenosti i gipke od nepopustljivosti i čije se ruke gotovo nikad nisu odvajale od knjiga.

U toj jeseni 1787. godine svet je bio uznemiren jer su i vremena bila nemirna: već je dva meseca, još od avgusta, trajao rat između velike Rusije i velike Turske. Iz tog rata izlazile su, govorio je Hadži Ruvim, za Srbe male nade, velike obaveze i grdne opasnosti, a sve se to moralo iskoristiti. Naročito male nade. Uveliko se šaputalo da će i austrijska carevina, kao saveznik Rusije, ubrzo u rat i da u tom ratu svakako računa na pomoć Srba. Izgledalo je da se Turcima, najzad, ne piše dobro i Srbi su želeli da doprinesu da to pisano ispadne što gore.

Ni za koga više nije bila tajna da Austrija već uveliko šalje tajno, među srpski živalj južno od Save, svoje oficire da Srbe uče modernom ratovanju i da se Srbi već uveliko vežbaju, na skrovitim mestima, udaljenim od drumova. Ali ako su za te pripreme znali svi Srbi, znali su i mnogi Turci: sve su češće njihove čete silazile sa drumova i, opake, iskrsavale gde im se nije bilo nadati. Stoga su se u kući Neškovića, jednoj od najviđenijih u Babinoj Luci, o Svetom Luki očekivale mnoge ugledne glave, ne samo iz valjevske nahije. Trebalo je dogovoriti

se o mnogo čemu a stričeva reč je u svim dogovorima bila presudna. Sam stric, Hadži Ruvim, već je bio tu: prekjuče je bio stigao iz Studenice u Bogovađu a maločas stupio u Neškovića dvorište sa knjigom u ruci. Sa njim je stupilo, u isto dvorište, i veliko ozarenje. I sad je hadžija, na starom stolu ispod oraha (arhetipska slika, reklo bi se danas) dugačkim i tankim perima pisao po debeloj knjizi, valjda Jevanđelju, i crtao po dugačkom svitku.

Dečak je strpljivo pomagao ocu a nestrpljivo čekao da ga stric pozove.

I stric ga je pozvao.

Pokazao mu je, gotovo završen na razvijenom svitku, crtež. Hteo je da zna šta dečak misli o tom crtežu i gledao ga je spokojno, nimalo ispitivački. Nije to bilo slučajno: poslednje dve godine, otkako se Hadži Ruvim bio vratio iz hadžiluka, dečak se, po stričevom nalogu, u crkvi u Dokmiru, nepun sat hoda od Neškovića kuće, učio ne samo pisanju i čitanju, nego i ikonopisanju, malanju i krstorezanju. Bio je najbolji među malobrojnijim učenicima i stric se tome vrlo radovao. I sam ga je podučavao, čim bi našao vremena. Zato ga je sad i pitao za mišljenje o svom crtežu a dečak je gledao i ćutao, zadivljen. Linije hadžijinog crteža, osećao je, bile su tako jasne i tako tanane da je nacrtani manastir izgledao ne samo poznat, nego i osvetljen. On tako nikad neće umeti da crta, ma koliko učio.

– Hoćeš, umećeš i bolje – rekao je stric hvatajući dečakovu misao i gledajući mu pravo u srce. – A pogađaš li koji je ovo manastir?

– Studenica nije, video sam je nacrtanu. Video sam tvoje izobraženije Studenice.

– Imaš pravo, nije Studenica. Ovo je Krušedol na Fruškoj Gori. Tamo ćemo uskoro.

Onda se začuo očev glas: tražio je od hadžije da još ne odvodi dečaka koji je ionako više u Dokmiru nego kod kuće. Osim toga, idu teška vremena i dečak se mora učiti i pušci, ne samo krstorezanju.

Stric se složio, zamišljen. Istovremeno je na crtežu ispisivao, čitko, izduženo, prvo slovo svoga potpisa: *H* od *Hadži Ruvim*.

– Mora se pušci učiti, i to odmah – saglasio se pa pogledao u dečaka sa nekom hitrom vatrom u očima. – Ali ovo ti dete može i više, Nikola. I učiti može, i pisati, i malati, i tući se. Je li tako, sine?

U tom je času dečak osetio, pamti to senka i te kako, gledajući stričevu spretnu i tajanstvenu ruku kako ispisuje slova dok prvi oktobarski sumrak pada po gomilicama lišća u uglovima dvorišta a otac tone u težak muk, da se u sebi kida tačno po polovini: jedna se polovina sva odazivala ocu, obećavala poslušnost; druga je ostajala uz strica, spremna da uvreba svaki njegov pokret, pogodi izgovorene i neizgovorene reči, upije sjaj koji je lebdeo oko hadžije. Glasom kojim je, razaznavao je to sav u čudu, govorila prva polovina, odgovarao je ocu; glasom kojim je govorila druga, ćutao je uz strica.

Otada, ta mu je udvojenost ostala i, u nedeljama koje su usledile i približavale 1787. godinu kraju, samo se pojačavala.

Uprkos zimi koja je bila stegla, Srbi su, i pre no što je Austrija zvanično objavila rat Turskoj, nezvanično

počeli da ratuju na austrijskoj strani. Turci su odgovorili odmah, i to odmazdama: počele su paljevine, naročito manastira, i seče, naročito sveštenika. Ako je hteo i dalje da bude od pomoći svom narodu, Hadži Ruvim je morao da spasava glavu. Da bi je spasao on se, u jednu ledenu i crnu januarsku noć, vetrovitu, godine 1788. prebacio preko zaleđene Save, na putu za Zemun pa, posle, u manastir Krušedol. Sa sobom je bio poveo i dečaka, svog sinovca, Petra.

Poletan što putuje sa stricem u drukčiji svet, dečak je, u isti mah, u sebi nosio i tegobu: otac i braća bili su ostali tamo, u Srbiji, u opasnostima. Uz to, kad su hadžija i dečak kretali na put otac se nimalo nije protivio, naprotiv, kao da je želeo da što pre pođu kako bi što pre i stigli.

– Bog vas čuvao – rekao je, mirno. Ali, ispod tog mira dečak je čuo nešto kao prolom nevidljive pukotine.

I opet ga je čuo, taj prolom, ali kao udaljeni jek, u trenutku kad je ispred sebe, na fruškogorskoj skrovitoj zaravni, u prečistom snegu i zaklonjen debelim drvetima, ugledao svetao manastir, onaj sa Hadži-Ruvimovog crteža, Krušedol. Radost koja ga je rasvetljavala mešala se sa tugom koja ga je smračivala i hadžija mu je opet pogledao pravo u srce.

– Tvoje je da sad učiš i da pamtiš. A i njih ćemo odande prevesti.

Počeo je da uči i da pamti.

Prvo je učio u Krušedolu, uz strica i uz živopise Georgija Stojanovića i Jova Vasiljevića. Ali hadžija je hteo za njega, kako je govorio, pravog učitelja. Tako se

dečak našao u slikarskoj školi majstora Stefana Gavrilovića, u Sremskim Karlovcima.

Kod majstora Gavrilovića crtalo se finim perima i tankim četkicama a malalo finim farbama dobivenim iz Zemuna ili iz Budima, čak i iz Vijene ili Trijesta. Rezalo se i u finom drvetu, naročitim dletima i iglama. Gospodin Stefan Gavrilović je učio svog darovitog učenika kako se vidljivim označava ono što je nevidljivo, odnosno kojim se sve znacima sveto i večno objavljuje u svetovnom i prolaznom i kako se ti znaci mogu predstavljati. Mladi Petar je brzinom koja je čudila sve osim njegovog strica, Hadži-Ruvima, savlađivao veštinu kojom se postiže, lakim namazima, prozračnost plave a, debljim, gustina zlatne ili oker boje. Ipak je još, iako ih je sve bolje upoznao, više nego značenjima boja i njihovih tonova bio ponesen značenjem čiste linije u crtežu.

Majstor Stefan mu je tumačio i govor pokreta predstavljenih svetih likova i figura na ikonama i smisao odnosa među njima: tako se jedan, još u Dokmiru prisno naslućeni svet, sav od čudesnih znakova i značenja, sve potpunije otvarao ovom mladiću još krhkog, dečačkog tela. Ali ono što je mladi Petar iznad svega voleo tih godina provedenih u majstorskoj radionici gospodina Stefana, bilo je da svoje slobodno vreme živi u Sabornoj crkvi tu, u Sremskim Karlovcima.

Nedelje i mesece je prestajao pred ikonostasom u toj crkvi koju su, znao je, radile dve nadahnute ruke: Teodora Kračuna i Jakova Orfelina.⁴ Postepeno je

⁴ Videti: Dejan Medaković, *Srpska umetnost u XVIII veku*, SKZ, kolo LXXIII, knjiga 486, Beograd 1980, 90–1/3 i 105–112.

naučio da ih razlikuje kao što je postepeno sve veću prednost davao Kračunovoj ruci. U redu prestonih ikona naročito su ga privlačile Kračunova *Presveta Bogorodica* i *Rođenje Svetog Jovana*, ali ono što ga je uistinu opčinjavalo bio je govor ruku Spasiteljevih ne samo u *Hristosu i Samarjanki*, *Hristosu kod Marte i Marije* nego, i to naročito, u malim ikonama kao što su *Pranje nogu* i *Tajna večera*. Tajanstvene a ipak jasne, od onoga i od ovoga sveta, Ruke Spasiteljeve kako ih je Kračun naslikao, prelepe i nikad bezbrižne, dobre i opominjuće kad se pružaju pred zlom koje nailazi, smirene pred dubinama izdaje u čoveku, svetle u radosti Preobraženja i Uskrsnuća, govorile su dečaku o vrednosti tegoba u životu, o svetlosti i sjaju smrti. Dok je svojom unutarnjošću primao taj govor neki se neznani spokoj čaurio u njemu i neka nova snaga. Nije ih još poznavao, možda ih nije bio ni svestan, ali je mnogo manje strepeo.

A nedeljom, kad bi odlazio u Krušedol ili, kasnije, u Veliku Remetu, zaticao je strica u radu: Hadži Ruvim je urezivao, već mesecima, u naročito pripremljeno, istanjeno drvo predviđeno za korice Jevanđelju, niz novozavetnih scena.⁵ Pogledao bi u mladića pogledom koji je dolazio iz daljina ali je Petar osećao da ga hadžija vidi i da nije nezadovoljan onim što vidi. A mladić je, opet, bio očaran sve tananijim linijama-urezima u Hadži-Ruvimovom duborezu, čudesnoj čipki od svetih lica i ruku na dvadeset i osam jevanđeoskih prizora, u

⁵ Videti: Branko Vujović, *Umetnost obnovljene Srbije*, Prosveta / Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Beograd 1986, 340.

kojoj je svaki rez imao svoje značenje a bio, pritom, deo bezmerne celine.

Tako je učio.

A šta je pamtio?

Najviše lica izbeglica iz Srbije, sva u nekom grču, i njihova tela odjednom povijena čim pređu Savu, i njihov hod iz kojeg otiče odlučnost, i njihov govor bez snage.

Početakom 1788. godine Austrija i Turska jesu zaratile ali je Austrija ratovala nekako mlitavo kao da očekuje da Srbi, pretežno onaj živalj južno od Save, onaj u frajkoru i uz Koču Kapetana, ratuju žestoko i žilavo. Oni su, dabome, tako i činili, tutnjala je Kočina krajina, tukao se ljudi Kapetan. Na taj način je carska Austrija bila u ratu sa Otomanskom imperijom a ratovali su, u stvari, Srbi, pa su oni najviše i stradali. Turci se nisu svetili toliko neprijateljima Austrijancima koliko svojoj raji Srbima koji su stali pod austrijsku zastavu i ratovali sa austrijskim naoružanjem, dakle narodu koji je davao ove ratnike. Otuda je opet nastajao onaj prizor koji je gotovo arhetipski u srpskom trajanju kroz istoriju; po Srbiji su ponovo goreli sela, crkve, manastiri i ljudi.

Talog tuđih patnji i smrti mladi je Petar ugledao na čelu svog oca kad je i on, najzad, prebegao iz Srbije u Austriju, iz Babine Luke u Progar. To lice njegovog oca bilo se sasvim izmenilo: istrošeno, posivelo, silno ostarelo.

– Opet će nas izdati, Ruvime – rekao je Nikola Nešković svome bratu hadžiji koji je bio stigao iz Velike Remete u Progar, da se vide. – Sad kad je stari car

umro, mladi ima svoje i drukčije račune: pomiriće se sa Turcima, izdaće nas pa su Srbi opet džabe ginuli.

Hadžija se s tim složio, odmah. Još se bojavao da je u pitanju, možda, novo veliko iskušenje namenjeno Srbima pošto su svi izgledi kazivali da im ni moćna ruska carevina neće sad biti od velike pomoći, jer neće hteti da bude, drugi su joj interesi.⁶

Pamtio je izraz očevog lica dok je hadžija govorio. U stvari, kao da je bio prepoznao taj izraz: nije li sličan trag proziranja sudbinskog ponora sačuvao Teodor Kračun na licu Svetitelja koji, sklopljenih ruku, na *Tajnoj večeri* već čuje, u strahovitoj tišini, približavanje Judine izdaje?

Senki se pričinjava da se, baš u tom času, mladi Petar odlučio da se odsad zove po ocu, Nikolajević.

Pamtio je još jedno očevo lice: ono smireno i podmlađeno u večnom spokoju, nekoliko meseci kasnije, krajem 1789. Od onog oktobarskog ranog popodneva u Neškovića dvorištu pred Svetog Luku, kad su otac i stric bili uz njega, dvanaestogodišnjeg dečaka, tako isti i toliko različiti među sobom, bilo je prošlo samo dve godine, a koliko se mnogo od života dogodilo za to malo vremena, koliko snage oteklo. Dečak više nije bio dečak iako još nije bio ni mladić, bio je čovek od četrnaest godina.

Pred smrt, otac je Petrovu ruku stavio u Ruvimovu.

– Strica slušaj a koliko ga voliš, znam. Sav si njegov.

Da li sav?

⁶ Videti: Pavle S. Stevanović, *Hadži Ruvim Nešković*, Glasnik SPC, god XXXV, broj 7, 8, 9, juli–septembar 1954, 114. i 115.

Ako je mladi Petar Nikolajević to već naslućivao, sad je imao i da sazna: malo se šta događa prema pretpostavkama ljudskoga uma. Naime, posle smrti Nikole Neškovića mislio je da će očev glas u njemu oslabiti ali nije bilo tako, naprotiv, sve se jače čuo. Dok je bio u životu i dok su bivali zajedno, malo je razgovarao sa ocem; sad, otkako je otac bio u smrti, razgovarao je mnogo.

Sa stricem je govorio sve manje iako ga je razumeo sve dublje. Među njima reči kao da su bile suvišne jer su se oni razumevali ne samo pogledom nego i istom primisli. To njihovo razumevanje u ćutnji bilo se još zgusnulo otkako su se obojica, hadžija i njegov sinovac, krstorezac i njegov učenik, vratili u Srbiju nekoliko nedelja pošto su u Svištovu, avgusta 1791, Austrija i Turska sklopile mir.

Kočina Krajina bila je satrta, a prevareni kapetan mrtav.

Stigli su u prozračan početak meseca septembra i zatekli iznurene ljude, neobrađene njive, razorene crkve.

– Došao je čas – govorio je Hadži Ruvim narodu okupljenom oko ruševina manastira u Bogovađi polovinom septembra 1791, bio je veliki praznik, Krstovdan, mlada je jesen mirisala na bosiljak i na prozračnost nestajanja – koji se mora iskoristiti jer ne znamo hoće li potrajati. U ovaj se mah turskih najezdi više ne treba plašiti: ako je rat između Turske i Austrije, u koji smo se toliko pouzdavali, Srbima doneo samo nevolju i jad, možda će nedavno sklopljeni mir doneti neki

boljitak, baš zato što se u to više ne uzdamo. Vidite, kako pišu i novosadske i bečke novine, po članu 12. Ugovora o miru u Svištovu, Austrija je čvrsto obezbedila kod Porte za srpski živalj južno od Save, dakle za turske podanike, raju, nas, ne samo pravo na slobodnu trgovinu sa severnim prekosavskim krajevima i na život kakav je vođen pre ovog rata, nego i pravo, što je najvažnije, na ispovedanje naše, hrišćanske i pravoslavne vere, i na obnovu srušenih crkava i podizanje novih. Sva će ova srpska prava Porta imati da potvrdi i svojim fermanima pa se stoga u mnogom poslu koji nas čeka ne sme izgubiti ni čas.

I nije se izgubio.

Sa svojim učenicima među kojima mu je mladi Petar svakako bio ne samo najbolji nego i najbliži, Hadži Ruvim je uspeo da podigne na noge ceo valjevski kraj. Obnavljali su i zidali crkve i u Bogovađi, i u Dokmiru, i u Rabrovici, i u Stepanji, i u Čelijama i još mnogo gde. Ono što je Hadži Ruvim zahtevao i od sebe i od svojih učenika bilo je neobično: da rade bez predaha ali sa najvećim strpljenjem, bez ikakve žurbe; da vreme što otkucava pamte tako što će svaki njegov otkucaj ispunjavati radom kao sitnim vezom.

U početku gotovo uvek uz strica, Petar Nikolajević je radio mnogo i sve bolje. Gledajući živopise koje su oblikovali potezi njegove ruke, Hadži Ruvim više nije nimalo sumnjao: u početku nedovoljno sigurna jer nedovoljno iskusna i premlada, ruka njegovog sinovca bila je nošena osobenim darom. Još ni dvadesetogodišnjak kad je počeo da mala, u godinama 1792. i 1793,

živopise u crkvama valjevskog kraja, ovaj je mladić, video je hadžija, bio bolji i nadahnutiji ne samo od drugih njegovih učenika, nego i od onih starijih živopisaca, dokmirskih recimo, kod kojih je i on sam, Ruvim, tada se još zvao Rafailo, učio. Znanja koja je majstor iz Sremskih Karlovaca, Stefan Gavrilović, prenosio svome đaku iz Srbije, bila su pala na plodno tle, jer je đak bio od onih koji umeju i da vide i da oseće: sad su nicala i izrastala, obogaćena duhovnošću mladoga Petra i trebalo je samo podsticati njihovo sazrevanje.

Znaci toga sazrevanja mogu se danas, kažu poznavaoi, slediti na delovima starog ikonostasa crkve u Rabrovici, u Divcima. Ti su delovi ostali unekoliko sačuvani pravim čudom: pustošenja koja će u zapadnoj Srbiji donositi neminovnost istorijskih zbivanja XIX i XX veka nisu, razumljivo, mimoišla nijednu crkvu, pa ni rabrovičku, ali je stari ikonostas odolevao. Smatra se da je dve sačuvane prestone ikone sa ovog ikonostasa *Bogorodicu sa detetom* i *Isusa Hrista* kao i trodelnu ikonu sa *Vaskrsenjem*, *Vavedenjem* i *Blagovestima*, iako su ostale nepotpisane, nesumnjivo radio Petar Nikolajević: prozračnost kolorita, a to je osobenost i njegovih kasnijih radova, i ovde je već sasvim prepoznatljiva⁷ kao i jednostavnost slikarskog izraza vidljiva i u svedenosti osnovnih boja i u kompoziciji ikona. Uz to, o Molerovom autorstvu može da svedoči i podatak sasvim druge vrste: ostalo je, naime, zapisano da je crkva u Rabrovici obnovljena koliko nastojanjem obor-kneza Alekse Nenadovića toliko, ako ne i više,

⁷ Videti: Branko Vujović, navedeno delo, 112.

arhimandrita Hadži-Ruvima Neškovića i da je krajem leta 1795. trebalo još živopisati ikonostas.

Nije teško pretpostaviti da je Hadži Ruvim bio sklon da poveri ovaj zadatak najboljem od svih živopisaca koji su bili uz njega, svome sinovcu Petru: mladić tek što je bio napunio dvadeset godina a već je zaslužen poneo naziv *molera*. Bilo je to nemalo priznanje ako se setimo da je u to doba reč *moler*, ne samo među prekosavskim srpskim življem, označavala cenjeno zanimanje. Dobar moler ili, kako bi se danas reklo, sjajan slikar, smatran je kao vrsta izabranika, obdarenog da živopisanjem svetih likova i prizora iz Jevanđelja prosvetljava duh naroda.

Tako je, u stvari, naizgled okolišnim stazama, prvo jezikom likovnog kazivanja pa tek zatim jezikom pisane reči, misao Prosvetiteljstva počela da osvaja Srbiju, pre Dositeja.

Uz pomoć jednog molera koji će postati vojvoda.

Savremeni čitalac može unekoliko da se upozna sa Molerovom ikonom *Bogorodica sa detetom* iz opisa te ikone koji je dao Branko Vujović u svojoj knjizi *Umetnost obnovljene Srbije* na strani 213: „(...) Sa posebnom pažnjom slikane su figure. Bogorodica je odevena u plavu donju haljinu, preko koje je ogrnut jarkocrveni maforion. Na glavi, koju ukrašava visoka barokna kruna, ispod gornjeg pokrivača proviruju nabrani krajevi providno-belog vela. U levom naručju Bogorodica drži malog Isusa (obučenog u svetložutu haljinu i plavi ogrtač, sa velikom sferom u krilu), dok joj je desna ruka sa skiptrom ispružena u stranu. Na ljupkom licu Bogorodice dominiraju krupne tamne oči.“

Tako kaže Branko Vujović a senka Petra Molera, ona što se Molerovom ulicom preko Vračara upravlja ka hramu Svetog Save pa posle, od hrama, opet ka Bulevaru revolucije,⁸ podstaknuta ovim Vujovićem opisom priziva sopstvena sećanja više ne baš sasvim prepoznatljiva u naslagama vremena.

Tom se nevidljivom Moleru ipak pričinjava da vidi sebe mladog ali ne i nestrpljivog, u radu na ikonama za ikonostas crkve u Rabrovici.

Teče neko uspokojeno kasno leto, već ispunjeno predjesenjim zlatnim smirajima, godina je 1795, a on se sasvim predaje svojoj unutarljivoj težnji, tek otkrivenoj, da nezemaljskoj smirenosti Bogorodičinog lika, tom osnovnom znaku koji se, naučili su ga, uvek mora poštovati, doda prisena zemaljske, ženstvene ljupkosti a njenim svetiteljskim očima i rasvetljenje čulnog postojanja. Već je tada iznad svega bio usredsređen na ruke Matere Božije: i sa tadašnjim svojim nevelikim iskustvom hteo ih je do kraja ostvarene, izmodelirane, istančane od oplemenjenosti svetom dužnosti a ipak i životne u iskazivanju dodira sa večnom svetlosti.

Kao da je sve bolje pamtio svoja znanja stečena kod majstora Stefana u Sremskim Karlovcima, i ona preuzeta sa ikona Hristifora Žefarovića i Jova Vasiljevića, i ona sa ikona Teodora Kračuna i Jakova Orfelina, i ona sa mnogih bakropisa: sticala su se u njemu dok je radio, preplitala i stapala a onda, sve sigurnija, upravljala njegovom rukom.

Usuđivao se da pomisli da će mu možda biti dato da i on ostavi, na ikonama koje živopiše, svoj zapis o

⁸ Videti napomenu br. 3.

iskrama svetlosti u tminama kratkog čovekovog trajanja pod sjajem Nedremanog oka.

Pokušao je i ostavio je. Ali, Molerova senka dobro zna da je malo šta od te ostavštine ostalo, a da i to što je ostalo ovaj srpski živalj s kraja XX veka, s kojim se senka svakoga dana mimoilazi, nimalo ne zanima. U stvari, taj živalj o toj ostavštini nema ni pojma.

Tako je ispalo.

A ona, senka, rado priziva kroz vreme napor mladog ikonopisca da Hristosovu ruku u *Voskresenju*, prvom od tri dela ikone na rabrovačkom ikonostasu, u pokretu koji su drugi majstori već uobličavali,⁹ dakle u poznatom i preuzetom, ipak doda nešto samo njegovo, Molerovo: gotovo neprimetan pokret šake i prstiju desne Spasiteljeve ruke, kojim kao da se priziva i obećava koliko radost postojanja u večnom toliko i smisao opstojavanja u prolaznom. Uskrsnuli Sin Božji, uznesen u jednom lazurnom, apstrahovanom prostoru, ovim bi pokretom da prenese ono što je mladi Moler počinjao da naslućuje: viši smisao ljudske patnje.

Još je dublje bio usredsređen a već mnogo iskusniji kad je oblikovao Bogorodičine ruke na carskim dverima manastira u Bogovađi.¹⁰ Leva ruka Majke Božje koja pridržava otvorenu knjigu trebalo je, jasno je to osećao, da sadrži nešto i od zemaljske putenosti: to je imao da bude elemenat sadržinskog kontrasta i zato što je večna svetlost koja, kako su Molera dobro naučili u Sremskim Karlovcima, na istočnopравoslavni

⁹ Branko Vujović, nav. delo, 214.

¹⁰ Branko Vujović, *Carske dveri vojvode Molera, Raška baština* 1, Kraljevo 1975, 241–245.

živopis uvek pada spolja i uvek upravno,¹¹ naročito snagom morala da osvetli knjigu i tu levu ruku koja je drži. Desna ruka, isto sva u svetlosti i savijena u laktu, ispružala je tanane prste izmodelovane tako da deluju, oni, oslobođeni svake putenosti, jer je ta ruka već pripadala carstvu nebeskom: naime, Bogorodica desnu ruku, naslikanu na jednoj polovini carskih dveri u Bogovađi, pruža u pravcu arhangela Gavrila, naslikanog na drugoj polovini dveri.

Predstavljen je čas u kojem arhanđeo donosi Bogorodici blagu vest – čas Blagovesti – i Molerova se senka priseća velike radosti mladog ikonopisca kad se odlučio u izboru znaka kojim će likovno predstaviti blagost te vesti. U desnom uglu iznad Bogorodice islikao je, prema opisu Branka Vujovića, znak uobičajen za predstavu o prisustvu Svetog Duha: malog belog goluba „sa svetlosnim zrakama koje se šire prema Bogorodici“. Ali je arhanđelu Gavrilu stavio u ruku onaj znak Blagovesti koji se mnogo više koristio u zapadnoevropskom ikonopisu nego u istočnom: beli ljiljan, krin, hrišćanski simbol čednosti, čistote, svetlosti. Šta ga je neposredno navelo da se opredeli za taj znak koji je video mnogo puta, više se ne seća, ali mu se čini da je nekada, možda samo jednom, ugledao ili posmatrao ili samo razbrao kroz prostore spiralnog vremena, sliku koja ga je zauvek opčinila. Molerova senka to ne može znati, ali bi današnji znalci možda mogli pretpostaviti da je u pitanju slika *Blagovesti* slavnog Nizozemca Jana

¹¹ Stamatis Skliris, *Ritmološki problemi vizantijskog slikarstva u studeničkom živopisu od 13. do 14. veka*, Gradac, maj–oktobar 1988, god. 16, Čačak.

van Ajka, nastala četiri i po veka pre Molerove ikone: i Ajkov arhanđeo Gavrilo drži u levoj ruci veliki, prema nebu upravljen, beli ljiljan, ostvaren neverovatno plastično; Molerov arhanđeo Gavrilo, dugokos i mlad kao i van Ajkov, jednako blag i zamišljen ali istovremeno i zatamnjen i skrušen onako kako van Ajkov nikako ne bi mogao da bude, drži svoj krin nisko, bliže zemlji, ali je plastičnost i toga cveta upadljiva: Molerov islikan ljiljan živi u arhanđelovoj ruci, čednost se ovaploćuje u beli cvet.

Senka promiče kroz tihost što se sačuvala u Molerovoj ulici i kao da se, inače nesklona osmehu, ipak smeška nad čudima vremena, zavrzlamama istorije i ljudskih sudbina. Dogodilo se, eto, da te carske dveri koje je radio sa toliko predanosti ostanu sačuvane, mada niko više ne zna kako su i kad, u kom trenutku XIX veka, posle kakvih ratnih mahnitanja, dospele na mesto na kojem su pronađene: do potkrovlja jedne stare privatne kapele u Gornjem Milanovcu.¹² Ko ih je sklonio, čijim su staranjem prenošene i prenesene iz, verovatno, tada razorenog manastira Bogovađe u Gornji Milanovac? Ko se to brinuo da se ne zatru otisci Molerovog duhovnog hoda kroz vreme? Odgovora na ova pitanja nema ali Moler dobro pamti, odnosno njegova senka, da ga je jedan od njegovih unutarnjih glasova, onaj očevo, dok je radio te dveri za Bogovađu, danima opominjao: „Potpiši se, ostavi trag.“

Taj glas je gospodario njegovim sluhom sve dok mu se nije povinovao: na poledini južnih krila dveri, kako

¹² Branko Vujović, *Carske dveri Vojvode Molera*, 243.

to svedoči Branko Vujović, ostavio je „perom, smeđim mastilom, neposredno na drvenoj površini“ zapis koji bi, ispisan sadašnjom grafijom, glasio otprilike ovako: „Ove dveri pisal Petar arhimandrita Ruvima sinovac u monastiru Bogovači u hramu svetogeorgijevskom pri arhimandritu igumanu Vasiliju 1797. avgusta 9. čisla.“¹³

Ali dok je ovaj arhimandrita Ruvima sinovac slušao glas svog oca, koji je dopirao iz onog nepojamnog prostora nevidljivog, osećao je kako se sve dublje vezuje za strica nadmoćnog u prostorima vidljivog. Hadži Ruvim je umeo sve što je hteo a hteo je više no što je bilo moguće – tih, uspravan i gotovo nečujan, vođen Premudročću.

Prirodu te svoje vezanosti Moler je počeo potpunije da poima dok je slikao, za ikonostas crkve u Krčmaru, ikonu Svetog Luke.

Godina je bila možda 1798, možda i neka kasnija, ko bi sad mogao da odredi granice samo jednoj u tim mnogim nizovima proteklih godina? Svakako da nije više bio početnik: znanja su se, zgusnuta, taložila u njemu a radost stvaranja osvetljavala ga je sve češće. Izненаđivala ga je svojim bleskovima baš dok je radio Jevanđelistu Luku, svog krsnog svetitelja: ispod njegovih poteza četkom jevanđelist je izlazio mlad, životan u pokretu, vrlo nalik na Svetog Luku sa bezbrojnih ikonografskih zapisa ali, bez sumnje, pomalo nalik i na podmlađenog Hadži-Ruvima. U zamišljenosti

¹³ Ovde se u načinu transkripcije primenjuju načela kojih su se držali priređivači izdanja Delovodni protokol Karadžđa Petrovića 1812–1813, Svetlost / Kulturni centar „Dušan Petrović Šane“, Kragujevac – Topola 1988, videti *O ovom izdanju*, III, 24.

kojom je Moler obogatio lik ovog svetitelja bilo je mnogo od one zamišljenosti koju je umeo da vidi i na hadžijinom licu, a usredsređenost Jevanđelista koju je nastojao da učini očiglednom kroz pokret i držanje svetiteljevo, usredsređenost na dužnost, bila je slična usredsređenosti koju je svuda sobom donosio Hadži Ruvim, arhimandrit.

Kao dar čistog otkrovenja Moler je doživeo ukazivanje, iznenadno, na tajnu o delovanju svetlosti na ikoni koju je radio.

Bilo je svetlo jutro još jednog avgusta – ali, da bi današnji čitalac bar unekoliko mogao da shvati pojavni oblik Molerovog otkrovenja, neophodno je da se prvo upozna sa opisom njegove ikone koja je, takođe, ostala čudom sačuvana:

„Sveti Luka je naslikan u stojećem stavu, u klasičnom enterijeru hrama kroz čiji se lučno oblikovani portal nazire zeleni brdoviti predeo sa Suncem obasjanim nebom. On kao da je zastao u prekinutom pokretu sa ležerno otvorenom knjigom u desnoj ruci, dok je leva sa perom ostala poluspuštena u stranu. Cela figura okrenuta je prema portalu, odnosno stepeništu čiji se deo vidi u levom donjem uglu slike, dok je glava neobično produhovljenog, zamišljenog izraza, okrenuta prema suprotnom delu enterijera, prema ikoni Bogorodice na mermernom stolu, koji više nalikuje na mermerni sarkofag. Zapravo, Sveti Luka prikazan je u trenutku kada posmatra svoje delo – ikonu Bogorodice – koja mu daje nadahnuće u kratkom predahu tokom pisanja Jevanđelja. U pozadini se naziru pojedinosti odaje – prozor sa rešetkama,

zidovi sa pilastrima, arhitavnim vencem i trouglastim klasičnim timpanom iznad portala. Na podu iza svetiteljeve figure leži vo, Lukina uobičajena oznaka koja u ikonološkom smislu simboliše hrišćansko žrtvovanje. Koloristička razrada je ista kao i na ranijim delima, preovlađuju topli tonovi okera, a naročito karmina i pečene sijene. Crtež je siguran, ali bez one ranije naglašene grubosti. Vidan je napredak i u pažljivom islikavanju inkarnata, draperija i detalja enterijera. Pozlata je korišćena samo pri označavanju nimbova i ukrasa na Bogorodičinoj ikoni.¹⁴

Kao da su se mnogi slojevi vremena u protekla dva stoleća iznenadno istanjili, Molerova senka jasno vidi mladog ikonopisca u času dok dovršava ono što je, na ikoni, trebalo da predstavlja znak vidljive stvarnosti: taj „zeleni brdoviti predeo sa Suncem obasjanim nebom“, sagledan kroz luk portala. Posmatrao je tu svetlost nastalu iz poteza njegove četke, neka je nedoumica rasla u njemu i onda mu se pričinilo da ga, ispod poluspuštenih kapaka, Jevanđelist Luka gleda kao Hadži Ruvim onda kad ga upozorava, bez reči, na moguće prisustvo nevidljivih suština.

I Jevanđelist ga je upozoravao – ali na šta?

Prolazio je pogledom preko ikone: svi znaci kojima je predstavljao svet nevidljivog u svetu vidljivog bili su tu u, izgledalo je, poznatim odnosima. Da li baš poznatim? Svetiteljev lik i pokret ruke, ikona Bogorodice sa malim Isusom koju je Jevanđelist Luka naslikao rukom Molerovom i postavio je desno, na mermerni sto a

¹⁴ Branko Vujović, *Umetnost obnovljene Srbije*, 215.

onda, levo, zeleni osunčani predeo – sve to kao da je zračilo nekom novom istinom.

Naslutio je: ona sunčeva svetlost što se, sagledana kroz portal, rasipa nad predstavljenom stvarnošću vidljivog sveta, ista je ona svetlost što sija, u nimbusima – sve je to on izmolovao – kao znak ne samo svetlosti likova nego i svetlosti nevidljivog sveta. Njegova je četkica znala što on nije: da je taj trostruki niz slika u slici, da su predstave nestvarnog u predstavljenom stvarnom koje uvode u beskraj, *povezane svetlošću* što je, uvek jedna i jedinstvena, na slici kao i van nje, objava večnog i večnosti u ovom podneblju prolaznog.

Istoričari umetnosti u ovakvoj organizaciji likovnih elemenata koja podrazumeva sledove predavljenog u predstavljenom, slika u slici, vide jedno od glavnih obeležja baroknog slikarstva. Ali onaj koji je prvi uneo te elemente modernog i baroknog u slikarstvo obnovljene (pa rušene i srušene) Srbije u poslednjoj deceniji XVIII veka, Petar Nikolajević Moler, očigledno nije na isti način mogao biti svestan značenja onoga što je radio, morao je druga značenja slutiti kao bitnija, pre dva stoleća.

Da li ih je to slutio Nikolajević u njemu?

To pitanje, u stvari, nije sebi ni postavljao pošto je odgovor znao. U poslednje vreme u njemu su, među glasovima, trajala tiha trvenja. Što se potpunije predavao ikonopisanju, primećivao je Moler, glas njegovog oca, Nikole, sve se upornije javljao ali je postajao sve nerazgovetniji: ipak se mogao razabrati njegov zahtev da se u svetu materijalnog ostavi što više podataka o prolaznom, telesnom postojanju. Istina, ni živi stričev

glas koji je bivao sve jači, naročito u trenucima kada Hadži-Ruvim nije ni bivao u blizini, kao da nije zahtevao ništa drugo iako je zahtevao na drugi način: njemu je ono što su izgrađivali i ostavljali u svetu materijalnog bilo neophodno i neporecivo samo kao znak o postojanju sveta duhovnog. Ikonopiscu su opet bili bliži stričevi zahtevi mada je dobro poimao i očeve: tako je staro dvojstvo glasova dobijalo novi oblik i novu snagu a ta snaga kao da je neposredno zavisila od sve veće Molerove sposobnosti da i misao i slutnju o suštini postojanja likovno sve potpunije iskazuje.

Osim toga, unutarinja žudnja je gonila ikonopisca da izrazi i svoju predanost hadžiji, dok ga je, u isti mah, unutarinje znanje opominjalo da se nikako ne sme prenebreći dug prema ocu koga više nema. Mučio se: bio je Nikolin i Nikolajević ali, kao što je to prvi razumeo baš njegov otac, isto je toliko, ako ne i mnogo više, bio hadžijin i Hadžić.

O tom unutarnjem mučenju još mladog Molera mogu da svedoče inicijali P. H. (Petar Hadžić) kojima je potpisao ktitorski zapis na velikoj ikoni *Sabor arhandžela Mihaila i Gavrila*. I ova je ikona zasad oteta od uništenja i od zaborava a Moler ju je radio za crkveni ikonostas manastira Čelije¹⁵ kod Valjeva. Njegov zapis kojim se predstavlja ktitor i poručilac ikone ovako glasi:

„Siju ikonu priloži Blagoslovenij Petronie, žitelj mesta Valjeva sebi idomu zaspomen 1798.“¹⁶ (Molero-va senka može da se toga ne seća, ali godina u kojoj je

¹⁵ Branko Vujović, nav. delo, 216. i 217.

¹⁶ Videti napomenu br. 13.